

הצעת דגם לימודי בנושא חינוך מיני למפגרים בשכלם**

גלעדה אבישר*

והמחברת מציעה תכנית להדרכת מפגרים, על-ידי המטפלים בהם, בנושא מין ומיניות. הדגם המוצג מכוון להכנת המטפלים להדרכה זו, מאחר שהם יקוקים להנחיה ברורה דווקא בנושא עדין זה. החינוך המיני הוא חלק מן הפעולות לחיברות ולפיתוח האישיות של המפגר. מידת ההעמקה וההרחבה של הלימוד, תלויים ברמת התפתחותו של המפגר.

מבוא

מין: מיניות ויחסים בין המינים הינם נושאים בעייתיים עדיין לרבים מאתנו. והם קשים פי כמה וכמה כאשר תחום עיסוקנו הינו ילדים ואנשים מפגרים בשכלם. מפגרים בשכלם, שלומדים מעט מאוד באקראי, וחסרים את כושר השיפוט והאבחנה לגבי טפל ועיקר, נכון ולא נכון, מותר ואסור, זוכים לקבל מעט מאוד מידע נכון, בלתי פורמאלי או מקרי בתחום המין, מיניות האדם והיחסים בין המינים. למפגרים בשכלם יש בעיה מהותית בכל הנוגע לרכישת מידע לגבי עצמם ומיניותם, ופיתוח עמדות בריאות בנושא.

אם אוכלוסיית המפגרים בעייתית מאוד כשבאים להתמודד עם נושא המין, ואם לנו, המטפלים והמחנכים עדיין לא קל להתמודד עם נושאים אלה בחופשיות ובפתיחות, ברור מדוע נושא המין סובל מהעדר טיפול והתייחסות, ואין עושים כמעט דבר בחינוך המפגר בשכלו בהקשר המיני.

ממד נוסף לבעיה הוא היותם של מפגרים רבים חוסים במעונות-פנימייה. בנים ובנות מתגוררים תחת קורת-גג אחת, והדבר מעורר בעיות ושאלות שמחייבות תשובות ופתרונות ברורים ומוגדרים:

* מרכזות תכניות טיפול, היחידה למידע ותכניות טיפול, השירות למפגר, משרד העבודה והרווחה.

** המערכת מפנה את תשומת לב הקוראים למאמרה הקודם של גלעדה אבישר, תכנית לימודים למפגרים מבוגרים, שהופיע ברבעון זה, חוברת 1, כרך ב', מרץ 1979, עמ' 128-132. התכנית המתוארת באותו מאמר פותחה והוכנה על-ידי המחברת בעת שהותה בפלורידה, בשביל מרכז השיקום בווסט פאלם ביץ' ג'וניור קולג'.

- מה מידת הפרטיות שיש לחוסה במעון פנימייתי ? מה מידת הפרטיות וכמה פרקי זמן בלתי מבוקרים יש להעניק למפגרים החוסים במעון פנימייתי ?
- האם מן הראוי להפריד בין המינים במוסדות נפרדים ? ומאיזה גיל להפריד ביניהם ?
- האם יש להפריד בין המינים בביתנים שונים ? ומאיזה גיל ?
- האם יש להפריד בין המינים בחדרים שונים באותו ביתן ? ומאיזה גיל ?
- איך להתייחס לתופעות של יחסים בין בני אותו מין (בנים ובנות) ? ומאיזה גיל ? האם יש בכלל להתייחס לכך ?
- איך להגיב על מקרי "אונס" (קיום יחסי מין בכוח) בין בני אותו מין, ובין בני שני המינים ?
- האם יש בכלל מקום לחינוך למיניות למפגרים בשכלם ? או שמא הדבר יעיר ויעורר את הטעון הרדמה והשתקה ?
- האם יש לעקר מפגרים ומפגרות כדי למנוע הריונות בלתי רצויים ? איך להתמודד עם הצורך במניעת הריון ?
- האם יש בכלל מקום לחינוך לחיי משפחה למפגרים בשכלם ?

יש להתחיל בהכנת והכשרת הצוות המטפל להבנה ופתיחות בנושא מין, מיניות ויחסים בין המינים. הצוות צריך לדעת היטב את הנושא ; להגיע לכלל שלמות עם עצמו בכל הנוגע להתייחסותו האישית לנושא מין ומיניות ; להבין ולהסכים שמטרת החינוך למיניות אינה לדכא פעילות מינית, ושפעילות מינית אינה חטא, סטייה או מחלה ; להגיע להבנה מלאה של כל המונחים שנוגעים לנושא — המתוחכמים והולגריים כאחת ; להיות סבלני וסובלני, פתוח וגמיש, ישר וגלוי, יציב ועקבי בדיבור ובהתנהגות. צוות ישר וכן עם עצמו, יגבש דרכי פעולה טובות ומועילות יותר מצוות שאינו שלם עם עצמו בנושא. להלן יוצע דגם לימודי לצוות המטפל במפגרים, בנושא חינוך מיני. הדגם כולל מספר שלבים שהראשונים שבהם מכוונים להכנת המטפלים, והשליבים הבאים — להדרכת המפגרים על-ידי המטפלים.

הדגם הלימודי

א. שיחות הקדמה כלליות לצוות המטפל

יש לפתוח בשיחות אינפורמטיביות, שעוסקות באנטומיה ובפיזיולוגיה של גוף האדם ; מבנה זכר ונקבה ; האנטומיה של היחסים בין המינים ; בעיות בתחום ההתפתחות, ההתבגרות וההתנהגות המינית של צעירים ומתבגרים נורמליים.

ב. ההתנהגות המינית בקרב מפגרים

השיחות הבאות עוסקות בבעיות מין, מיניות, התנהגות מינית ויחסים בין המינים בקרב אוכלוסיית המפגרים בשכלם. כאן יש מקום לתת לצוות לבטא את ניסיונו בשטח. הצוות העובד ישירות עם חניכים מפגרים חווה ומתנסה בחוויות והתנסויות שונות ומגוונות. חשוב מאוד להתייחס לחוויות ולניסיונות אלה, ועליהם לבנות את הבסיס להבנה, פתיחות, כנות וסובלנות. תוך כדי

ניתוח המקרים השונים המועלים על ידי חברי הצוות, יש להכשיר את הקרקע להתוות הדרך והגישה הנכונות.

שלבי שיחה זו הם כדלהלן:

- א. מהו חינוך למיניות?
- ב. החברה ויחסה למיניות בכלל ולמיניות אצל מפגרים בפרט.
- ג. הדרישות מן העוסק בחינוך למיניות.
- ד. מטרות החינוך למיניות אצל המפגרים בשכלם.

ג. חינוך מיני למפגרים החיים במעון

לתכנית המוצעת בזה שבעה פרקים:

- א. דימוי גוף.
- ב. זהות עצמית.
- ג. ניקיון אישי והופעה חיצונית.
- ד. שמירה על פרטיות.
- ה. המשפחה.
- ו. תקשורת בין-אישית.
- ז. נושאים נוספים.

השלב הראשון בחינוך למיניות הוא לימוד שמותיהם הנכונים של איברי הגוף, כולל איברי המין, ותפקידיהם השונים. תוך כדי הלמידה המותשית יכיר הלומד את גופו טוב יותר, ומודעותו העצמית תתפתח ותתחזק. מכאן אנו עוברים לגיבוש חינוך הזהות העצמית — מי אני: זכר או נקבה, בן או בת. מה משמעות הדבר — להיות בן או בת. גיבוש הזהות העצמית הינו עוד נדבך בפיתוח האישיות. ההתמודדות עם כל הקשור במיניות האדם קלה יותר, כאשר הזהות העצמית ברורה, כאשר קיימת מודעות של אדם לגבי עצמו, וכאשר האישיות חזקה ויציבה יותר.

הפרק על ניקיון אישי והופעה חיצונית הינו בעצם הטיפול החינוכי של ה"אני", שפיתחנו וחיזקנו עד כה. אני מודע לעצמי ואיכפת לי מעצמי — על כן אדאג להיות ולהיראות נקי יותר, מסודר יותר, מטופח יותר. כך אהיה מקובל יותר על עצמי ועל האחרים. הניסיון המעשי מוכיח שוב ושוב, שמודעות עצמית מפותחת ו"אני" מגובש, קשורים קשר הדוק להופעה חיצונית וטיפוחה.

הנושא של מיניות האדם מחייב התייחסות לפרטיות, במיוחד כאשר האוכלוסייה שעוסקים בה, נמצאת במסגרת פנימיתית. לכל חפץ יש בעלים, לכל חפץ יש מקום. לשימוש בכל חפץ יש זמן קבוע ומקום קבוע. כך גם לגבי ההתנהגויות הקשורות במיניות האדם — בין אם המדובר בגיפופים, באוננות או ביחסים אינטימיים בין בני זוג. התנהגויות אלה הינן "פרטיות", אינטימיות במהותן, משותפות ללא יותר משני אנשים בעת ובעונה אחת. יש להן זמן ומקום פרטיים ולא בפרהסיה¹.

השלב השני מטפל ב"מערכת אנושית" קיימת, היא המשפחה, ובמערכת היחסים בין בני האדם. יש להדגיש את המבנה המשפחתי שמקורו בקשר בין איש ואשה, ובבסיסו רגשות כמו אהבה, חיבה, הערכה, שיתוף פעולה, כבוד הדדי וכיוצא באלה. חשוב להסביר

1 גישה גו מחייבת כמוזן ליצור פרקי זמן פרטיים כאלה בתוך סדר היום וסדר השבוע, וגם לאפשר את המקום הפרטי האינטימי.

את הקשרים המשפחתיים בין מרכיבי המשפחה (המצומצמת ומורחבת). חשוב למפגר בשכלו השווה שמסגרת פנימייתית לדעת את מקומו במשפחתו, וחשוב שיכיר את בני משפחתו. כך יתחזק הרגשת שייכותו ודימויו העצמי.

כדי לבנות ולבסס קשרים בין איש לאשה, יש קודם כול לרכוש כלים לפיתוח קשרים בין אנשים בכלל; יש לרכוש מיומנות להתמודד עם מצבים חברתיים שונים, ויש לפתח תכונות חברתיות שונות. "חשוב שלא נתבייש בעצמנו. אנתנו נבליט את תכונותינו התזוקות ונשתדל להבין מה התברה מבקשת מאתנו. אנו נתנהג לפי מה שהחברה מצפה שנתנהג" (ארנן וקדמי, 1972, עמ' 114).

יש להתעמק בסוגי היחסים בין יחידים עם בני משפחתם, עם חברים, עם אוהבים, וכו'. יש מקום לפתח דפוסים של יחסי רעות וידידות עמוקים הכרוכים בכבוד הדדי, שיתוף פעולה, ויתור, ואכפתיות כלפי הזולת. יש לפתח ולטפח את הרגשות השונים ואת הדרכים המתאימות להבעתם.

האישיות המחזקת והמטופחת תעמוד בלחצים החברתיים ותפתח דפוסים מתאימים ורצויים לתקשורת בין-אישית.

גושאים נוספים שיש לטפל בהם, בהתאם לרמת התפקוד של החניכים, הם: פריון ורבייה, אמצעי מניעה, הריון, הפלה, יחסים אינטימיים בין בני זוג, מחלות מין, גישואין, והקמת משפחה.

מטרות התכנית לפי פרקיה

א. דימוי הגוף: הכרת איברי הגוף (כולל איברי המין) בשמותיהם; ידיעת תפקידיהם השונים; פיתוח וטיפוח מודעות עצמית; חיזוק האישיות והבטחון העצמי.

ב. זהות עצמית: הכרת והבנת השונה והשווה שבין זכר ונקבה, גבר ואשה; הבדלים חיצוניים והבדלים פנימיים. יש להדגיש שאין הבדל מהותי בין זכר לנקבה במבנה גוף האדם ובשכלו. ישנו רק הבדל מיני — לזכר יש איברים מיניים חיצוניים ולנקבה אברים מיניים פנימיים וחיצוניים; וזהו עצמי — מה אני?

ג. גיקיון אישי והופעה חיצונית: הקניית הרגלי גיקיון והרגלי היגיינה אישית לבנים ולבנות (בעיקר בתקופת המחזור החדשי). הבנת המחזור החדשי, הקרי והאוגנות; טיפוח ההופעה החיצונית והקניית כלים לשמירה על הופעה חיצונית מסודרת ונאה; חיזוק הדימוי העצמי החיובי;

ד. שמירה על פרטיות: הקניית הרגלי שמירה על רכוש פרטי; הקניית הרגלי שמירה והקפדה על זמן ומקום פרטיים, בעיקר כאשר מדובר בהתנהגויות הקשורות למיניות האדם.

ה. המשפחה: הבנת המבנה המשפחתי — המשפחה המצומצמת והמשפחה המורחבת, הקשרים והיחסים בתוך המשפחה; הבנת קשר הגישואין; הכרת הרגשות הקיימים בין בני זוג ובקרב בני משפחה — אהבה, כבוד, אחריות; הבנת המושג תכנון משפחה;

ו. תקשורת בין-אישית: פיתוח וטיפוח הרגשות השונים והדפוסים המתאימים להבעתם; הבנת הקשרים השונים עם בני אדם אחרים — רעות, ידידות, שנאה, אהבה, קנאה — והדפוסים המתאימים ליצירתם ולעידודם.

הלוח הבא מדגים את שלבי פיתוח הנושא בהתאם לגיל ולרמת תפקוד החניכים.²
 גלקחה בחשבון האפשרות שחניכים בגיל מסוים וברמת תפקוד מסוימת מתחילים בחינוך
 למיניות מבראשית.

רמת תפקוד גיל	צעירים	בני-נוער	מבוגרים ¹
רמת תפקוד גמורה ² (טיפוליים)	דימוי גוף זהות עצמית ניקיון אישי והופעה חיצונית	דימוי גוף זהות עצמית ניקיון אישי והופעה חיצונית חינוך לפרטיות	דימוי גוף זהות עצמית ניקיון אישי והופעה חיצונית חינוך לפרטיות
רמת תפקוד בינונית (אימתניים)	דימוי גוף זהות עצמית ניקיון אישי והופעה חיצונית	דימוי גוף זהות עצמית ניקיון אישי והופעה חיצונית המשפחה חינוך לפרטיות תקשורת בין-אישית	דימוי גוף זהות עצמית ניקיון אישי והופעה חיצונית המשפחה נושאים נוספים לפי הצורך
רמת תפקוד גבוהה ³ (חינוכיים)	דימוי גוף זהות עצמית ניקיון אישי והופעה חיצונית המשפחה חינוך לפרטיות תקשורת בין-אישית	דימוי גוף זהות עצמית ניקיון אישי והופעה חיצונית חינוך לפרטיות המשפחה תקשורת בין-אישית נושאים נוספים לפי הצורך	דימוי גוף זהות עצמית ניקיון אישי והופעה חיצונית המשפחה תקשורת בין-אישית נושאים נוספים לפי הצורך

- 1 — חשוב לא להשתמש בחומר המיועד לילדים לגבי מבוגרים. יש לעזור למבוגרים לשפר את תדמיתם העצמית והופעתם החיצונית. זו הדרך בה ישיגו התייחסות חברתית טובה יותר לאנשים אחרים. יש לעזור להם להגיע לכלל מדענות לגבי גופם והשליטה בו ופונקציות השונות שלו.
- 2 — לגבי הניכים ברמת תפקוד גמורה, יש להתמקד בהבנה ובדרכי התקשורת בין בני אדם. האספקטים ההגייניים יספקו, בין השאר, גם אינפורמציה לגבי שאלות שונות העוסקות בקשרים חברתיים.
- 3 — לחניכים ברמת תפקוד גבוהה מומלצת החוברת "חינוך לחיי משפחה" של כרמלה ארנן וחווה קדמי, (1972).

הבסיס לחינוך מיני של מפגרים צעירים ברמת תפקוד גמורה ובינונית יושתת על העקרונות הבאים:

1. חיים באים מחיים.
2. לכל בעלי החיים וכל בני האדם תינוקות כמותם, בצלמם ובדמותם.
3. לכל תינוק שנולד יש אב ואם.
4. בנים ובנות שונים אלה מאלה מבחינה גופנית. בנים גדלים להיות גברים ובנות גדלות להיות נשים.

² רמת התפקוד מתייחסת בעיקר להתנהגות המסתגלת ולמיון אוכלוסיית המפגרים כפי שמציעה חיה עמינדב, פסיכולוגית ראשית של השירות למפגר במשרד העבודה והרווחה, במסמך הגדרת הפיגור השכלי, יולי 1978 (מסמך פנימי של השירות).

5. לכל איבר ואיבר בגוף יש תפקיד חשוב, ואין להתבייש באף איבר מאיברי הגוף.
6. לכל אחד הצורך להשתייך.
7. לכל אחד הצורך והזכות לפרטיות.
8. גימוסים נאים והתנהגות נאותה מראים לאנשים סביבך שאכפת לך, ושאתה מתחשב ברגשותיהם.

הבסיס לחינוך למיניות של מפגרים מתבגרים ומבוגרים ומפגרים ברמת תפקוד גבוהה יושבת על העקרונות הבאים:

1. השגחה על בריאות והגינה אישית.
  2. איברי הגוף כולל איברי המין ותפקידיהם.
  3. המין הינו חלק מההתפתחות האישית.
  4. יחסים בין ידידים, בני משפחה, חברים וחברות.
  5. אסתטיקה.
  6. אוננות.
  7. תהליך הריון, רבייה ואמצעי מניעה.
  8. ערכים אישיים וערכי מוסר מקובלים.
- עם הפעלת התכנית יש להמשיך ולקיים מעקב שוטף. המעקב ייעשה בישיבות הצוות המטפל או בישיבות מיוחדות לנושא זה. המעקב ייעשה על-ידי הגורם המוסמך לכך במעון, רכו החינוך, הפסיכולוג או העובד הסוציאלי.
- התכנית צריכה להיתפס כתכנית דינמית שיש בה מקום לשינויים, תוספות והשמטות בהתאם להתפתחות והתייחסות החניכים בקבוצה לנושא. לאחר מספר חודשי הפעלה יש מקום לדיון כללי לצורך הערכה ומעקב, גם אחרי הצוות עצמו וגם לגבי החניכים.

מקורות

- ארנו כ., קדמי ת. החינוך לחיי משפחה, לתלמידי חטיבת הביניים במסגרת החינוך המיוחד ולכתות טעוני טיפוח. הוצאת משרד החינוך והתרבות, שירות פסיכולוגי-ייעוצי, ירושלים, 1972.
- מאירוביץ, י. חינוך מיני למפגר — זכות בסיסית, סקר, נובמבר 1974, י"ח, 6.
- סלעי, י. טיפול בבעיות מין אצל מפגרים במוסדות בארץ, סקר, נובמבר 1974, י"ח, 6.
- עמינדב, ת. חינוך מיני למפגרים, פרסום פנימי של השירות למפגר, משרד העבודה והרווחה, 1978.

- Felix F. de la Cruz and Gerald D. Laveck (ed.). *Human Sexuality and the Mentally Retarded*, New York: Brunne / Mazel, 1973.
- Karmel, L. J. Sex Education No! Sex Information Yes! in: *Contemporary Issues in Special Education*, New York: McGraw—Hill Book Company, 1977.
- Kempton, W. *The Guide to Sex Education for Persons with Disabilities that Hinder Learning*, North Scituate, Maryland: Duxbury Press.
- Johnson, W. Sex Education and the Mentally Retarded, in: *Contemporary Issues in Special Education*, New York: McGraw—Hill Book Company, 1977.
- Narot, J.R. The Moral and Ethical Implications of Human Sexuality as they Related to the Retarded, in: *Contemporary Issues in Special Education*, New York: McGraw-Hill Book Company, 1977.
- Relation Between the Sexes, in the series: *The Humanities Project*, published by the Schools Councils / Nuffield Foundation, Hienemann Educational Books Ltd., London.